

LILI MONATOVÁ, JIRÍ SEDLÁK

K OTÁZCE VÝVOJE POJMU ODVAHA U DĚTÍ PĚTI- AŽ SEDMILETÝCH¹

Problém znalosti určitých okruhů pojmů byl velmi často v popředí zájmu pedagogů a psychologů, a to již od sedmdesátých let minulého století.² Byla to tehdy významná otázka, jejíž řešení naléhavě vyžadovala pedagogická praxe. A její aktuálnost ani v dnešní době nepominula. Autoři, kteří se zabývali touto otázkou, zkoumali většinou děti ve stáří kolem šesti let a do souborů pojmů zařazovali konkrétní i abstraktní pojmy. Na znalost nebo neznalost usuzovali na základě odpovědí dětí na obecně formulované otázky (co je to . . . , co víš o . . . a pod.), třebaže již velmi brzy, a to v roce 1895³ byl vysloven jasný požadavek podrobnějšího výzkumu obsahové stránky pojmů. Uvedená metodika nebyla vhodná ke zkoumání otázky, jakými vývojovými etapami procházejí u dětí jednotlivé pojmy. Hledali jsme údaje o pojmu odvaha. Byly publikovány výsledky výzkumu znalostí mnoha set různých pojmů, avšak údaje o znalosti pojmu odvaha nebo o jeho vývoji jsme nenašli. Pouze o *vytváření* odvahy u dětí píše Adler, Adams, Krčma.⁴ Pojem odvaha neuvádí Gregor ve svém výzkumu vývoje definic abstraktních pojmů u sedmiletých a starších dětí.⁵ Není bez zajímavosti, že se pojem odvaha nevyskytuje v pracích, zaznamenávajících slovní zásobu dětí do šesti let, ačkoli, jak jsme zjistili, u šestiletých dětí se již namnoze tento pojem vyskytuje. Není v Hamerského záznamech o aktivní znalosti 1200 nejčastěji se vyskytujících slov v řeči šestiletých dětí,⁶ není v Šukalové Indexu pojmů dětí do šesti let,⁷ ani v Ohnesorgově sledování slovní zásoby vlastního dítěte do 3; 9 let.⁸ V. A. Kruteckij⁹ a T. V. Rubcovová¹⁰ uveřejnili nedávno výzkum obsahu základních znaků a diferenciací od příbuzných pojmů, avšak až u 12—17letých dětí. Mezi zkoumanými pojmy uvádějí také odvalu. Ve výzkumu genese pojmů uvádí St. Ryšánek údaje, týkající se pojmu odvaha a pojmů příbuzných, jak je zjistil při sledování vývoje slovní zásoby svého dítěte od dvou let výše. Podle jeho ústního sdělení se pojem odvážit se, odvážný, statečný, do 3; 8 u jeho dítěte nevyskytl. Dítě tomuto pojmu nerozumělo ani jej aktivně nepoužilo. Protikladnému pojmu strach rozumělo před 2; 6 a použilo jej před 3; 9. Pojmu báti se rozumělo i užilo jej před 2; 6. V našem výzkumu aktivní a pasivní slovní zásoby jednoho dítěte od tří do šesti let (nepublikováno), zkoumané dítě zaměřovalo ve věku 5; 8 pojmy odvážně — vážně.

Zkoumali jsme vývoj abstraktního pojmu odvaha u městských (brněnských) dětí pěti- až sedmiletých. Výzkum starších dětí a dětí defektních bude předmětem jiné studie. Zjišťovali jsme, v kterém věku se začínají vyskytovat hlavní znaky tohoto pojmu, v jakém pořadí se objevují, kdy se začíná vůbec po prvé vyskytovat aktivní znalost pojmu odvaha ve slovní zásobě před-

školních a školních dětí a kdy některý z hlavních znaků, případně první náznaky, že se již začíná tento pojem vytvářet. V osobním řízeném rozhovoru s každým jednotlivým dítětem jsme zaznamenávali přesně všechny jeho odpovědi na předem připravené otázky.¹¹ Nejdříve jsme se tázali obecně na znalosti dětí, co vědí o odvaze, o odvážných lidech, ptali jsme se na odvážné jednání pokusných osob samých, žádali jsme je o zhodnocení jejich jednání v uváděných situacích a jejich vlastního názoru, chtěli jsme po nich zdůvodnění a vysvětlení příčin jejich hodnocení i konkrétní příklady. Ve druhé části rozhovoru jsme se ptali konkrétně, zdali se projevuje nebo neprojevuje odvaha podle jejich názoru v některých povoláních jako je na příklad učitel, lékař, dřevorubec, lovec, závodník, voják, letec . . . , v čem se odvaha projevuje nebo neprojevuje a žádali jsme, aby zdůvodnili svůj názor. Ve třetí části jsme dávali otázky typu: může, smí (nemůže . . .) mít odvážný člověk strach — a proč a otázky srovnávací, na příklad jaký je rozdíl mezi odvahou a statečností, smělostí . . . , třebaže jsme u většiny otázek druhé a třetí části v tomto věku nepředpokládali řešení. Každou nezodpověděnou otázku nebo zápornou odpověď jsme formulovali znovu a jinými slovy a zaznamenali jsme otázku i odpověď do protokolu. Celkem jsme zkoumali třicet dětí ve věku od pěti do sedmi let, vždy po desíti dětech v každé věkové skupině.

Při rozboru výpovědí dětí jsme vycházeli z vymezení pojmu odvaha, jak jej podává Příruční slovník jazyka českého.¹² Zde je odvaha vymezena jako překonávání strachu, bázlivosti, bojácnosti, úleku. Odvaha vyžaduje smělost, srdatost, případně hrdinskost. V dalším stupni může odvaha zabíhat až k opovázlivosti, případně drzosti a riskování. Seřadili jsme získaný materiál podle uvedených hlavních znaků, podle typů odpovědí a podle stáří zkoumaných osob. Z protokolů uvedeme pouze typické ukázky, jak děti vystihovaly hlavní znaky pojmu odvaha. Odvahu jako překonávání strachu, bojácnosti, vystihovaly děti od šesti let celkem správně, avšak nediferencovaně:

Jdu potmě domů a nebojím se. — Jsi odvážná? — Ano (E. P. 5; 9). Protože su sám doma (M. K. 5; 9). Kdo se bojí, není odvážný (K. D. 5; 11). Odvážný člověk nesmí mít strach (M. T. 6; 0, H. L. 6; 4, J. H. 7; 4). Nesmí se bát (J. K. 6; 9). Nebojí se v lese (J. H. 7; 4). Ničeho se nebojí (J. H. 7; 4). Nemá strach (J. H. 7; 4). Nebojí se nechat si vytrhnout zub (H. L. 6; 4). Nebojí se operovat (H. L. 6; 4). Nemá strach, poněvadž je odvážný (L. G. 7; 5). Odvážný člověk může mít někdy strach, když je něco hrozného, má strach, a přece se o to pokusí. Třeba komíník, byl by na střeše a kdyby měl strach, třeba by spadl a zabil se (J. H. 7; 4). Voják bojuje, nemá strach, je odvážný (M. T. 6; 0).

Vystižení projevů odvahy, jako statečnost, smělost, hrdinskost, vyskytlo se v náznanu až od sedmi let a pouze u dvou dětí z desíti:

Odvážný musí být statečný. Je smělý, protože se ničeho nebojí. Je hrdinský, poněvadž je smělý a ničeho se nebojí (L. G. 7; 4).

Šestileté děti ještě neznají příslušné pojmy. Vystižení dalšího stupně projevů odvahy — drzost, vyskytlo se jen u jednoho dítěte, které se vyjádřilo negativně:

Odvážný člověk většinou drzý není. Kdyby byl drzý, to už není správné člověk (J. H. 7; 4).

Ostatní děti přiznaly, že neznají slovo drzý. Vytváření, vznik, vývoj odvahy nevystihlo ani jedno dítě zkoumaného věku. Kromě správných odpovědí vyskytla se také řada odpovědí nesprávných. Některé děti zaměňovaly pojem odvaha s pojmy podobně znějícími, významově však rozdílnými:

Je to váha? Nevím, co to je (L. M. 5; 4). Odvážný člověk je převáželník, odvážník, protože odváží, přiváží, převáží věci, vozí lidi (M. K. 5; 9).

Konečně některé děti zaměňovaly zkoumaný pojem s pojmy významově zcela rozdílnými, mezi nimiž nebyla ani zvuková analogie:

Odvážný člověk pracuje (L. M. 5; 4, M. K. 5; 9, L. H. 6; 4, J. K. 6; 9, J. H. 7; 4, L. G. 7; 5). Uklízí (L. M. 5; 4). Je hodný (L. M. 5; 4, J. H. 7; 4). Je zlý (L. M. 5; 4). Nesmí zlobit (L. M. 5; 4). Učí se dobře (M. K. 5; 9). Je poctivý (M. T. 6; 0). Letec je odvážný, protože nespadne (M. T. 6; 0). Odvaha je dobro (H. L. 6; 4). Odvážný člověk je pilný (J. H. 7; 4). Musí dávat pozor (L. G. 7; 4). Musí umět řídit (L. G. 7; 5). Je slušný (J. H. 7; 4). Nebrečí, když se nabourá (J. K. 6; 9). Ví všechno, dělá všechno (J. K. 6; 9).

V ý s l e d k y: U pětiletých až sedmiletých dětí jsme zjistili tyto stupně vývoje pojmu odvaha: 1. zkoumané děti vystihovaly pojem odvaha ve stáří pěti let v 80 procentech zkoumaných případů naprosto neadekvátně. Zaměňovaly jej s nepřibuznými pojmy. U dalších 20 procent se uvedený typ odpovědi nevyskytl. 2. Polovina pětiletých zaměňovala zkoumaný pojem s pojmy analogicky znějícími na základě zvukové spodoby těchto pojmů. 3. Prvá fáze vývoje abstraktního pojmu odvaha začala se vyskytovat kolem šesti let. 4. Záměna s nepřibuznými pojmy se u šestiletých vyskytovala v 50 procentech, záměna se zvukově podobnými pojmy u třetiny zkoumaných. 5. Šestiletí vystihovali všichni první hlavní znak (překonávání strachu). 6. Druhá fáze vývoje pojmu odvaha byla zjištěna kolem sedmi let, nebyla však ještě u sedmiletých ukončena. 7. Druhý hlavní znak (statečnost, smělost, hrdinstvo) vystihlo 75 procent zkoumaných sedmiletých dětí. 8. U sedmiletých byl již pojem odvaha zcela oddiferencován od pojmů zvukově analogicky znějících. 9. Všichni sedmiletí zaměňovali ještě pojem odvaha s pojmy významově blízkými, neboť v tomto věku ještě nebyla dokončena jemnější diferenciací zkoumaného pojmu od pojmů sémanticky příbuzných.

Z á v ě r y: 1. Bylo zjištěno, že vývoj pojmu odvaha začíná již na počátku školního věku.

2. Byly zjištěny první vývojové fáze a diferenciací tohoto pojmu:

a) v prvním období zvukové analogie probíhá postupná diferenciací od zvukově podobných pojmů (mezi 5—7 lety).

b) V druhém období významové (sématické) analogie diferenciuje se postupně pojem odvaha od významově podobných pojmů. Tato druhá fáze probíhá na vyšším stupni abstrakce než první vývojová fáze.

c) V dalších etapách vývoje dochází k další jemnější diferenciací na stále vyšších stupních abstrakce.

POZNÁMKY

¹ Předneseno na mezikatedrovém zasedání dne 18. XII. 1954 na filosofické fakultě v Brně.

² Berlínský dotazník, Städtisches Jahrbuch 1870, 59—77. St. Hall, Vybrané stati 1906, 85—116. R. Seyfert, Deutsche Schulpraxis 13, 1893. Fr. Čáda, Pedagogické rozhledy 24, 1910—1911 a 25, 1911—1912, 855, Česká mysl 16, 289. Pařížská anketa, Bulletin 6, 1906, 35. Královéhradecký dotazník Kubáلكův, Pedagogické rozhledy 23, 1909—1910, 70. Chamberlain, Pedagogical Seminary 16, 1909, 64. W. Stern, ZangPs 11, 1916, 90. Frant. Pražák, Druhý sjezd pro výzkum dítěte, Brno 1925, 96—100. P. Lombrosová, Život dítěte, Praha 1908, 63—93, Descoeurdrová, Le développement de l'enfant de deux à sept ans, 1930 a j.

³ Heydner, Lehmensick.

- ⁴ A. Adler, *Výchova k odvaze*. Kindergarten 1927, 258. A. Adams, *Od strachu k odvaze*. *Věstník pedagog.* 14, 1936, 409. K. Kréma, *Odvaha jako nejcennější branný prvek*. *Těl. vých. mládeže* 8, 1937—1938, 125.
- ⁵ A. Gregor, *ZangPs* 10, 1915, 339.
- ⁶ *Slovník šestiletého dítěte*. Komenský 71, 1946—1947, 110—112.
- ⁷ *Mateřská škola*. Praha 1945, str. 193.
- ⁸ *Fonetická studie o dětské řeči*. Praha 1948, str. 118. 3; 9 znamená tři roky, devět měsíců (stáří dítěte).
- ⁹ *Porozumění a hodnocení některých morálních vlastností osobnosti žáky*. *Voprosy psychologii* 2, 1956, 2, 77—88.
- ¹⁰ *Zvláštnosti chápání morálních vlastností osobnosti žáky*. *Tamtéž*, seš. 4, str. 83—94.
- ¹¹ *Methodika práce byla převzata z disertační práce L. Monátové* (Brno 1952).
- ¹² Díl I., 1935—1937, str. 163, 164, 964. Díl III., 1938—1940, str. 306, 396, 944, 946, 947. Díl IV., 1948—1951, str. 415, 644, 645, 704, 705. Díl VI., 1951—1953, str. 387.

К ВОПРОСУ О РАЗВИТИИ ПОНЯТИЯ „МУЖЕСТВО“ У ПЯТИ-СЕМИЛЕТНИХ ДЕТЕЙ

У пяти-семилетних детей были открыты две фазы развития понятия „мужество“: фаза звуковой аналогии, после которой следует фаза семантической аналогии. Авторы занимались исследованием изменения основных характеристических черт приведенного понятия в зависимости от возраста. Дальнейшие дифференциации не наблюдались.

Перевел: Иржи Бронец

ZUR FRAGE DER ENTWICKLUNG DES BEGRIFFS „MUT“ BEI FÜNF- BIS SIEBENJÄHRIGEN KINDERN

Bei fünf- bis siebenjährigen Kindern wurden die ersten zwei Entwicklungsphasen des Begriffs „Mut“ festgestellt, und zwar die Phase der Schallanalogie, nach der die Phase der semantischen Analogie folgt. Verf. haben untersucht, wie sich mit fortschreitenden Altersstufe der Inhalt der wesentlichen Merkmale des betreffenden Begriffs verändert. Weitere Differenzierung wurde nicht verfolgt.

Übersetzt von M. Beck